

Рівненський державний гуманітарний університет

**ПСИХОЛОГІЯ:
РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник наукових праць

Випуск 2

Рівне – 2013

ББК 88

П 86

УДК 316.627:159.9

Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. - Випуск 2 - Рівне: РДГУ, 2013 – 239 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Павелків Роман Володимирович - доктор психологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Заступник головного редактора:

Безлюдна Валентина Іванівна - кандидат педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Максименко Сергій Дмитрович академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, дійсний член НАПН України, директор Інституту психології ім.

Г. С. Костюка

Ямницький Вадим Маркович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Юрченко Вікторія Миколаївна - доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Михальчук Наталія Олександрівна - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна - доктор педагогічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор кафедри психолого-педагогічних дисциплін, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Вірна Жанна Петрівна - доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Гошовський Ярослав Олександрович - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки;

Воробйов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету;

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) Рівненського державного гуманітарного університету;

Корчакова Наталія Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (**відповідальний секретар**);

Созонюк Ольга Степанівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29 листопада 2013 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію **Серія КВ №18713-7513Р**

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет. e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

Summary. *Theoretical approaches to clarifying the meaning, the role and the place of personal and social experience in the process of understanding literary texts are considered in the article. The development of social and psychological potential of the individual determines the effective interaction with different social groups and collectives. The originality of the given phenomenon is caused by the individual development level the individual, general experience of his/her social practice. The article actualizes debatable issues of peculiarities of reader's understanding of literary texts, focuses the attention on the components of reading competence as a system of personality traits, intellectual and operational areas of the reader that can effectively come into dialogic interaction with the literary text. Approaches to the concept of professional competence as the top of personal and professional experience that is the substructure of human individual experience are considered by us.*

So, professional experience is the basis for the development of specific aspects of cognitive, communicative, the operational units of reading competence. Their formation in the process of special education is a progressive trend in the system of psychological and pedagogical influences. The harmonious interaction of personal and social experience of the individual effectively influences the process of text understanding and determines the formation of social and psychological potential.

Key words: *understanding, literary text, reader, social experience, personal experience.*

УДК 316.622

В.Р.ПАВЕЛКІВ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТА ТИПОЛОГІЇ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Резюме. *У статті порушується проблема розуміння агресії, її причин, позитивних і негативних функцій агресії у житті людини. Здійснено спробу поєднати різні підходи, теорії агресії в єдину концепцію вивчення цього складного феномену. Розкриваються погляди вчених щодо тлумачення і визначення явища агресивності у поведінці людини, що дозволяє авторам, в залежності від мети і завдань досліджень, вкладати в поняття агресії різний зміст. Зазначається, що роль своєрідного інтегруючого центру в цих дослідженнях традиційно займає психологічна наука. Однак, в силу наявності в ній різних шкіл і напрямків, тут також відсутнє єдине універсальне визначення агресії. Основний акцент у статті робиться на вивченні внутрішніх глибинних детермінант агресивної поведінки. Зазначається, що аналіз основних теорій виникнення агресивної поведінки дозволяє стверджувати про поширення в сучасних умовах тенденції до еkleктичного підходу до цієї проблеми: різні підходи щодо агресії не повинні протирічати один одному, вони можуть пояснювати її в кожному конкретному випадку. Встановлено, що агресивна поведінка викликається не лише комплексом різних зовнішніх та внутрішніх факторів, а їх системою, яка реалізується в процесі формування мотиву (мотивації) і дозволяє об'єднати різні теорії агресивної поведінки в єдину концепцію, що враховує роль і зовнішніх, і внутрішніх факторів.*

Ключові слова: *агресія, агресивність, особистість, поведінка, теорії агресії.*

Постановка проблеми. Тема людської агресивності і насильства з найдавніших часів цікавила людство. Перші спроби проаналізувати феномен агресії, зрозуміти його причину, були вже задовго до появи психології як самостійної наукової дисципліни, в рамках релігії і філософії. Щодо загальної оцінки феномену агресії, то, з точки зору християнства, він оцінювався однозначно негативно. Негативною вважалась не лише агресія, як дія, але і агресивність, як риса людини. Готовність до агресії засуджувалась не тільки на поведінковому (практичному) рівні, але і на когнітивному. В рамках філософії можна зустріти більш широкий спектр поглядів на цю проблему. Різні філософи виділяли як «внутрішні» (індивідуально-психологічні, біологічні), так і «зовнішні» (соціально-психологічні, ситуативні) чинники агресії людини.

Так, відомий англійський філософ Т.Гоббс стверджував, що схильність до насильства - атрибут поведінки всіх людей. В природі людей, за його думкою, можна виділити три причини насильства та війн: суперництво із-за наживи, недовіра - напад в цілях власної безпеки, жадоба слави, з міркувань власної гідності. Його співвітчизник Дж.Локк вважав, що душа (психіка) дитини є «*tabula rasa*» («чистою дошкою»), на якій відбивається життя. Так, батьки своїм прикладом можуть заохочувати жорстокість в своїх дітях. Ш.Монтеск'є пов'язував характер людей із географічними (кліматичними) чинниками. Так, північний суворий клімат, на його думку, сприяє формуванню таких рис особистості, як хоробрість, войовничість (тобто, фактично, агресивність). Тема людської агресії та агресивності виступає однією з головних в творчості відомого німецького філософа Ф.Ніцше. Агресія у вигляді війн вважалась Ф.Ніцше засобом саморозвитку та самореалізації сильної особистості, у війні, згідно ньому, важливий не результат, а сам процес: «Благо війни освячує будь-яку мету...» [5]. Розвиток в XIX ст. ряду природничих і гуманітарних наук (біології, соціології, кримінології та інших) дав певний поштовх в розумінні агресії та її причин. Це обумовило і новий погляд на агресію, згідно якому вона здатна виконувати і позитивні, і негативні функції. Ч.Дарвін розглядав винищення представників свого або чужого виду (тобто, в сучасному розумінні, агресію) як один з механізмів природного відбору і самозбереження живих істот. Ч.Ломброзо, що створив теорію «кримінальних типів», звернув увагу на взаємозв'язок певних антропологічних і психологічних характеристик особистості, які, в певному поєднанні, формують у людини

схильність до злочинної (в т.ч. агресивної) поведінки. Г.Гард і Е.Дюркгейм в якості детермінант злочинної (зокрема насильницької) поведінки, вказували на соціальні чинники. Перший - на механізм «наслідування», другий - на явище «аномії», тобто нормативну «розрегульованість» суспільства, коли ті або інші соціальні норми перестають виконувати свою роль [6].

В рамках психологічної науки феномен агресії став вивчатися з кінця XIX ст. Перші психологічні погляди на проблему агресії відрізнялися певною спрощеністю. Так, У.Джеймс вважав, що агресивна поведінка зумовлюється інстинктом ворожості, В.Мак-Дауголл також виділяв серед 12-ти основних інстинктів людини інстинкт агресивності. Оформлення на початку XX ст. двох потужних психологічних напрямків (психоаналізу і біхевіоризму) зумовило два основних підходи до людської агресії: як до природженої властивості і, як реакції на несприятливий зовнішній стимул. З.Фрейд в своїх працях вказував на існування інстинкту «Танатос», чинність якого виявляється в підсвідомому прагненні до руйнування і саморуйнування. А.Адлер, який створив теорію про комплекси неповноцінності, вказував на агресію, як на один із шляхів подолання таких комплексів. Однак практично всі «ранні» погляди на агресію та її природу відрізнялися недостатністю емпіричної бази. Однією з перших більш-менш фундаментальних теорій агресії, основаної на результатах ряду емпіричних досліджень, можна вважати теорію про взаємозв'язок стану фрустрації і агресивної поведінки (теорія «фрустрації-агресії»), автором якої був колектив американських дослідників під керівництвом Д. Долларда та Н.Міллера [3].

Значного успіху у вивченні даної проблеми було досягнуто в післявоєнні та особливо в 60-ті рр. XX ст. в результаті синтезу знань ряду природничих і гуманітарних наук (психології, біології, соціології, екології), а також розвитку наукової методології. В дослідженні агресії став широко застосовуватися метод експерименту. Саме в ці роки була накопичена значна кількість емпіричних знань, сформульовані основні теоретичні принципи вивчення агресії. З'явилися праці найбільш видних дослідників в цій галузі – А.Басса, Л.Берковіца, А.Бандури та інших. Методологічною базою більшості досліджень був небіхевіоризм, хоча були і винятки. Так, К.Лоренц створив, близьку фрейдівській теорію про природжений інстинкт агресивності. Е.Фромм в своїх працях розглядав агресію з позицій неофрейдизму. Питання агресії та агресивності особистості розглядалися і в рамках гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс, В.Франкл) [7]. У 80-ті рр. в західній психології намітились нові напрямки і перспективи в вивченні людської агресії. Пріоритетними стали такі проблеми, як «агресія і засоби масової комунікації», «наркотики і агресивність», «агресія і засоби її контролю» і ряд інших. До особливостей вивчення агресії в західній науці слід віднести і те, що вона не сприймалася, як однозначно негативний феномен. Особливо це було помітно в традиціях американської педагогіки і психології, де вважалося, що позитивно направлена агресивність розвиває у людини дух ініціативи, підприємництва, почуття впевненості та ін. Вказувалося на те, що деякі види агресії сприяють адаптації людини, тому їх треба заохочувати.

У вітчизняній науці агресія вивчалася здебільшого як атрибут девіантної та делінквентної поведінки. З позицій медицини (психіатрії), кримінології і психолого-педагогічної науки агресії давалася однозначно негативна оцінка. При цьому, в більшості джерел терміни «агресія», та «агресивна поведінка» взагалі були відсутні. Їх заміняли такі поняття, як «відхиляюча», «антисуспільна» та «делінквентна» поведінка. Зміна наприкінці 80-х - початку 90-х рр. політичної і соціальної орієнтації в суспільстві, розвиток та поширення соціальних конфліктів, зростання насильства призвели до того, що феномен агресії опинився в центрі уваги вітчизняної психології. У працях Т.Румянцевої, С.Завражина, О.Бовть, С. Васьківської та інших дослідників відображався феномен агресії в контексті насамперед вікової та педагогічної психології, що стосувався проблеми дитячої та підліткової агресії та агресивності. Це зумовило появу нових напрямків в дослідженні факторів агресивної поведінки. Були перекладені і опубліковані праці ряду зарубіжних дослідників агресії (А.Бандура, Р. Берон, Д. Річардсон, Е. Фромм, К.Лоренц, К.Бютнер та ін.), що дало можливість широкому колу вітчизняних фахівців більш докладно ознайомитись з теоретичними та методологічними аспектами вказаної проблеми в межах світової психологічної науки [5].

На даний момент в психологічній науці спостерігаються спроби поєднати різні підходи, теорії агресії в єдину концепцію вивчення цього складного феномену. Складність і багатоманітність форм прояву агресії (що особливо стосується людської поведінки) призводить до того, що на сьогоднішній день в науці відсутнє однозначне тлумачення і визначення цього явища. Все це дозволяє різним авторам, в залежності від мети і завдань досліджень, вкладати в поняття агресії різний зміст. Як вважає Т.Румянцева, частково це можна пояснити і наявністю широкого кола наукових дисциплін, що вивчають цей феномен. В рамках природничих наук він вивчається біологією, біохімією, нейрофізіологією, генетикою і т.ін. і, зрозуміло, що тут акцент робиться на вивченні внутрішніх глибинних детермінант агресивної поведінки. Соціальні науки вивчають агресивність в контексті суспільства і культури. Роль своєрідного інтегруючого центру в цих дослідженнях традиційно займає психологічна наука. Однак, в силу наявності в ній різних шкіл і напрямків, тут також відсутнє єдине універсальне визначення агресії [7]. У 80-ті рр. на перший план виходить так званий нормативний підхід, згідно якому вирішальне місце в визначенні агресії повинно належати поняттю норми. Якщо поведінка дотримується соціальних норм, вона не буде розглядатися як агресивна, незалежно від ступеню її наслідків. І навпаки, якщо норми порушені, на поведінку «наліплюється» ярлик «агресії».

Враховуючи те, що прояви агресії у людей різноманітні, багато дослідників намагались по своєму трактувати агресію та створити певні типології агресивних дій. А.Басс вважає, що агресія - це будь-яка поведінка, яка містить загрозу або завдає збитки іншим. Г.Левін та Б.Флейшман, вказуючи на різноманітність феномену агресивної поведінки, визначали його як «заучені реакції на збудження, які викликані фрустрацією, або інструментальні акти, направлені на досягнення різних цілей». Л.Берковіц та С.Фешбах вважають, що одним з

головних атрибутів агресії є намір заподіяння збитків, а не просто самі збитки. Д. Зільман обмежує вживання терміну «агресія» спробою нанесення або нанесенням тілесних або фізичних пошкоджень іншим людям. Е.Фромм вживає поняття агресія лише по відношенню до поведінки, пов'язаної із самозахистом, з відповідною реакцією на загрозу, і, в результаті розрізняє поняття «доброякісної агресії» та «деструктивної агресії»-жорстокості.

Х.Хекхаузен визначає агресію як «безліч різноманітних дій, що порушують фізичну або психічну цілісність іншої людини (або групи людей), завдають їй матеріальні збитки, перешкоджають здійсненню її намірів, протидіють її інтересам або ведуть до її знищення». Д.Майєрс дає більш стисле визначення цього феномену: «агресія - фізична або вербальна поведінка, направлена на заподіяння шкоди будь-кому». Відомі дослідники цієї проблеми Р.Берон і Д.Річардсон пропонують визначення, яке враховує ряд нюансів. На їхню думку, агресія - «це будь-яка форма поведінки, націлена на образу або заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження». Саме даним визначенням користується більшість західних фахівців [2]. Слід також відмітити наявність різниці, що існує між поняттями «агресія» та «агресивність». Агресія - це дія (поведінка), в той час як агресивність це властивість особистості, яка виражається в готовності до агресивних дій. Це веде до того, що, з одного боку, не за всіма агресивними діями стоїть агресивність особистості, а з іншого - агресивність людини не завжди проявляється в агресивних діях. Загалом більшість психологів признають існування двох основних типів агресії - ворожої та інструментальної. Термін «ворожа агресія» застосовується до тих випадків, коли головною метою агресора є нанесення жертві збитків, страждань. Поняття «інструментальна агресія», навпаки, відноситься до випадків, коли агресія є лише засобом досягнення якоїсь мети, тобто не є самоціллю. Так, розбійний напад з метою грабежу можна кваліфікувати як інструментальну агресію. А хуліганська поведінка деяких підлітків (бійки, звалтування та ін.) є прикладом ворожої агресії.

Е.Фромм в своїх працях розрізняв два типи агресії: звичайна («доброякісна»), яка є захисним механізмом особистості, і деструктивна («злаякісна»), як схильність до руйнування, жорстокості. Якщо перший тип агресії виконує самозахисні функції, актуалізується при загрозі задоволення вітальних потреб тварини або людини, то деструктивна агресія цієї функції вже не виконує. В теорії «фрустрації-агресії» виділяються пряма агресія (направлена на об'єкт-фрустратор) та зміщена (направлена на сторонні об'єкти). В психоаналітичній теорії, в залежності від фіксації особистості та тієї чи іншої стадії розвитку, виділяються оральна агресія (схильність людини до психологічної агресії - цинізму, сарказму) і анальна агресія (фізична - руйнування, садизм). Більш докладна типологія агресивних дій, була розроблена А.Бассом. На його думку, будь-яку агресію можна описати за допомогою трьох шкал: фізична-вербальна, активна-пасивна, пряма-непряма. Крім вищезазначених типів агресії, в деяких джерелах виділяють аутоагресію (самогубство). Американський фахівець К.Уілсон пропонував розрізняти насильство за його етіологією. Виходячи з цього, вважав він, існує 2 категорії насильства: невротичне (в основі якого лежать соціально-психологічні фактори), та соціальне (пов'язане з соціально-економічними факторами). Е.Фромм, К.Лоренц чітко розрізняють індивідуальні агресивні дії та групову агресію. В першому випадку агресія може здійснюватися не завдяки, а всупереч прийнятим в суспільстві цінностям. В другому випадку - вона прямо «освячується» пануючими нормами. По цій причині наслідки групової агресії, як правило, більш руйнівні, ніж наслідки індивідуальної агресивної поведінки [4]. Російські вчені пропонують розрізняти два основних типи агресивної поведінки молоді: девіантну агресивну («опозиційно-викликаюча») та делінквентну («агресивно-насильницька», асоціальна). Якщо перша проявляється, головним чином, в конфліктних міжособистісних стосунках між однолітками, і не приводить до серйозних соціальних наслідків, то друга має ризик трансформації до небезпечної кримінальної поведінки. Спираючись на уявлення Б.Анан'єва про три рівні аналізу людини, Т.Курбатова пропонує виділяти три типи (рівні) агресії: індивідуальний, суб'єктно-діяльнісний та особистісний. Індивідуальний тип при цьому пов'язується з природною основою людини і полягає в захисті себе, свого потомства, майна. Суб'єктно-діяльнісний тип проявляється в звичайному стилі поведінки і пов'язаний з досягненням успіху, мети, зворотній реакції на загрозу. Особистісний тип поєднується з мотиваційною сферою, самосвідомістю і проявляється в наданні переваги насильницьким засобам для реалізації своїх цілей. І.Бойко пропонує типологію, за якою виділяється відкрита агресія (поведінка з високою конфліктністю, частими образами, бійками), прихована (зовнішньо завуальований варіант агресивної поведінки), ситуативна або адаптивна агресія (стиль поведінки, що відповідає стереотипам даного соціального середовища) та патологічна агресія (обумовлена будь-якими психічними розладами).

Аналіз усіх вказаних типологій агресивної поведінки переконує, що майже всі вони, в певній мірі, носять умовний характер. Так, згідно ряду дослідників, існує достовірна кореляція між основними видами агресії (сумарною вербальною та сумарною фізичною), що дозволяє вести мову про агресивну поведінку, як єдиний комплексний психологічний феномен [3]. Проте, не зважаючи на значну кількість досліджень проблеми агресії, питання про природу агресії залишається однією із невирішених до кінця проблем психологічної науки. При всій багатоманітності теоретичних обґрунтувань, на сьогоднішній день сформувався та існують чотири основних напрямки, в межах яких проводилися і проводяться основні дослідження агресії:

1. Агресія - природжений інстинкт людини. З.Фрейд, основоположник психоаналізу, в своїх працях стверджував, що людська поведінка прямо чи побічно обумовлюється впливом «Еросу» (інстинкту життя). В цьому контексті агресія розглядалась як реакція на блокування енергії цього інстинкту (лібідо), тобто вона не вважалась невід'ємною частиною людської природи. Але в більш пізніх роботах, Фрейд припускає наявність другого основного інстинкту - «Танатосу» (потягу до смерті, руйнування). Саме цей інстинкт є джерелом агресії людини. Між «Еросом» та «Танатосом» існує постійна напруга, в результаті якої агресія спрямовується на інших (зміщується), щоб уникнути руйнування «Я». Близькою до позиції З.Фрейда є теорія агресії К.Лоренца, згідно якої агресія пояснюється наявністю вродженого інстинкту самозбереження, боротьби за виживання. Він

вважав, що в організмі будь-якої живої істоти відбувається постійне накопичення агресивної енергії, яка потім запускається певними зовнішніми стимулами.

2. Агресія - результат фрустрації. Д.Доллард та Н.Міллер є авторами однієї з найбільш відомих та поширених на сьогоднішній день теорій «фрустрації-агресії». Основні положення теорії виглядають таким чином: фрустрація завжди приводить до агресії в будь-якій формі, а агресія завжди є результатом фрустрації. Однак подальші дослідження виявили те, що взаємозв'язок між фрустрацією та агресією не є таким жорстким - в стані фрустрації люди не завжди реагують агресивно. Міллер вважав, що фрустрація породжує різні моделі поведінки, і агресія є однією з них. Л.Берковіц вніс найбільш значні і масштабні зміни до теорії «фрустрації-агресії». Спочатку він вважав, що фрустрація лише створює готовність до агресивних дій, а сама агресія виникає тільки тоді, коли вона «запускається» зовнішніми стимулами-подразниками. Таким чином, Берковіц намагався поєднати теорію фрустрації з механізмом запускаючих стимулів теорії Лоренца. Пізніше Берковіц зробив акцент на емоційні та когнітивні процеси. Згідно з цією моделлю, фрустрація провокує агресію лише тоді, коли вона переживається і усвідомлюється як негативний вплив. В цілому ж, як вважає Д.Майерс, теорія «фрустрації-агресії» пояснює скоріше ворожу агресію, а не інструментальну.

3. Агресія - результат соціального навчання. А.Бандура - автор відомої в психології теорії соціального навчання (соціально-когнітивної теорії), яка пояснює природу людської поведінки, і агресії в тому числі. Агресія в теорії Бандури розглядається як форма соціальної поведінки, в природі якої відіграють роль як біологічні, особистісні, так і соціальні фактори, причому останні - в більшій мірі. Людина повинна навчитися поводити себе агресивно, оскільки знання про те, які слова або дії спричиняють страждання жертві не даються від народження. Таке навчання відбувається в двох основних формах: прямій (через безпосередній досвід), та вікарній (через спостереження за іншими). При цьому придбані навички агресивної поведінки одержують практичну реалізацію при певних факторах, головними з яких є очікувані наслідки (користь та ін.). Перевагою теорії А.Бандури є те, що окрім механізму засвоєння агресії, вона розглядає фактори, які провокують агресивну поведінку, а також умови, що її закріплюють.

4. Агресія - результат впливу біохімічних факторів. Цей напрямок досліджень агресії є відносно новим і пов'язаний він з розвитком таких наук, як генетика, біохімія, нейропсихологія та ін. Вчені стверджують що генетичний фактор агресії може відігравати доволі значну роль, а деякі спеціалісти взагалі стверджують, що агресивність обумовлюється генетично. Так, відомий англійський дослідник Г.Айзенк вважає, що антисоціальна (і в т.ч. агресивна) поведінка на 60% обумовлена генетичними факторами. Але, при цьому багато спеціалістів зауважують - успадковується не сама агресивна поведінка, а лише схильність до неї. Як вона спрацює - залежить від соціальних факторів. Інші спеціалісти зосередили свою увагу на гормональних факторах агресивності. Так, деякі спеціалісти, відмічають значну кореляцію між рівнем чоловічого статевого гормону тестостерону і агресивною поведінкою. Частина дослідників пов'язує агресивність з особливостями ЦНС людини і, зокрема, з певними відділами головного мозку. Так, Д.Зільман створив теорію, згідно якої, головним фактором агресії є стан збудження, який призводить до дезінтеграції когнітивних процесів та втрати самоконтролю. До цієї групи теорій можна віднести і деякі медикс-психіатричні положення, згідно яким, агресивність обумовлюється певними нервово-психічними розладами та дефектами.

Здійснений нами аналітичний огляд поглядів на феномен агресії дозволяє дійти висновку, що в її вивченні сформувалось два основних підходи:

- «етико-гуманістичний», який розглядає агресію, як зло, як поведінку, що суперечить позитивній сутності людини; цей підхід був поширений в рамках релігії, екзистенціальної та гуманістичної філософії та психології, а також в педагогіці; він також довгий час домінував в радянській науці;
- «еволюційно-генетичний», що сформувався пізніше, оцінює агресію як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню та адаптації.

Висновки. Розглянувши основні теорії виникнення агресивної поведінки слід додати, що в сучасних умовах все більш поширюється тенденція до еклектичного підходу до цієї проблеми. Деякі дослідники вважають що різні підходи щодо агресії не повинні протирічити один одному, вони можуть пояснювати її в кожному конкретному випадку. Так, наприклад, А.Реан зазначає, що у випадку агресивних дій неагресивної особистості в основі першопричини можуть бути ситуативні (соціальні) фактори, а у випадку агресивних дій агресивної особистості - примат належить особистісним факторам. Тому агресивна поведінка викликається не лише комплексом різних зовнішніх та внутрішніх факторів, а їх системою, яка реалізується в процесі формування мотиву (мотивації) і дозволяє об'єднати різні теорії агресивної поведінки в єдину концепцію, що враховує роль і зовнішніх, і внутрішніх факторів.

Список використаних джерел:

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц.; пер. с англ. А.Боричева, Л.Царук, Л.Ордановской. – Спб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 512 с.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон; пер. с англ. С.Меленевская, Д.Викторова, С.Шпак. - Спб.: Питер, 2001. – 352 с.
3. Дроздов О.Ю. Проблемы агрессивной поведінки особистості: навч. посібн. / О.Ю. Дроздов, М.А. Скок. – Чернігів, 2000. – 156 с.
4. Мойсеева О.С. Психология агрессивности: сутність та можливості корекції / О.С. Мойсеева. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2008. – 208 с.
5. Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / [сост. К.В. Сельченко]. – Минск, «Харвест»,

2003. – 656 с.
6. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – Т.17. - №5. – С. 3-18.
  7. Румянцева Т.Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии / Т.Г. Румянцева // Вопросы психологии. – 1991. - №1. – С. 81-87.

Резюме. В статье поднимается проблема понимания агрессии, ее причин, положительных и отрицательных функций агрессии в жизни человека. Предпринята попытка совместить разные подходы, теории агрессии в единую концепцию изучения этого сложного феномена. Раскрываются взгляды ученых относительно толкования и определения феномена агрессивности в поведении человека, что позволяет авторам, в зависимости от целей и задач исследований, вкладывать в понятие агрессии разный смысл. Отмечается, что роль своеобразного интегрирующего центра в этих исследованиях традиционно занимает психологическая наука. Однако, в силу наличия в ней различных школ и направлений, здесь также отсутствует единое универсальное определение агрессии. Основной акцент в статье делается на изучении внутренних глубинных детерминант агрессивного поведения. Отмечается, что анализ основных теорий возникновения агрессивного поведения позволяет утверждать о распространении в современных условиях тенденции к эклектичному подходу к этой проблеме: различные подходы к агрессии не должны противоречить друг другу, они могут объяснять ее в каждом конкретном случае. Установлено, что агрессивное поведение вызывается не только комплексом различных внешних и внутренних факторов, а их системой, которая реализуется в процессе формирования мотива (мотивации) и позволяет объединить различные теории агрессивного поведения в единую концепцию, учитывающую роль и внешних, и внутренних факторов.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, личность, поведение, теории агрессии

Summary. The article is broken problem understanding aggression, its causes positive and negative functions of aggression in human life. An attempt was made to combine different approaches, theories of aggression into a single concept study of this complex phenomenon. Disclosed views of scholars on the interpretation and definition of the phenomenon of aggressiveness in human behavior that allows authors, depending on the purpose and objectives of the research, to invest in the concept of aggression different content. It is noted that the role of a center integrating these studies has always been a psychological science. However, due to the presence in it of various schools and trends, there is also no single universal definition of aggression. The main focus of the article is to study the internal determinants underlying aggressive behavior. It is noted that the analysis of the main theories of aggressive behavior suggests an extension of today's trend towards eclectic approach to this problem: different approaches to aggression must not conflict with each other, they can explain it in each case. Found that aggressive behavior is caused not only a set of different external and internal factors, and their system, which is implemented in the process of motivation (motivation) and allows you to combine different theories of aggressive behavior into a single concept that takes into account the role of external and internal factors.

Key words: aggression, aggression, personality, behavior, theories of aggression.

УДК 159.923

М.В. ПАПУЧА

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ РЕДУКЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Резюме. У статті розглядаються чинники редукційних процесів у сучасній психологічній науці та шляхи подолання редукції. В якості першого чинника редукції в психології називається тяжіння до авторитету і, в цілому, прагнення парадигмальності. Другий чинник пов'язаний з тим, що існує невичерпне прагнення вийти за межі психічного явища як наукового факту через акцентування проблем минулого (власне, походження, виникнення) даного явища, або ж – проблем майбутнього його існування. Третій чинник обумовлюється тим, що набуває все більшого розповсюдження тенденція до схематизації і усереднення науково-психологічних фактів. Четвертий чинник стосується того, що можна назвати „страхом субстанціональності”. П'ятий чинник пов'язаний з глобальним принципом опосередкованості і, водночас, недовірою науки до безпосереднього. Здійснюється методологічний аналіз стану психології на теперішньому етапі, вивчаються способи адекватного дослідження психічного. Аналізуються передумови синтезу в психології та вивчення психіки як цілісної єдності. Робиться висновок про те, що бурхливий розвиток дуже різних напрямків дослідження психіки створює унікальні можливості відкриття і розуміння нових наукових фактів, встановлення закономірностей і законів. Проблема існує як проблема дослідника, а саме – його компетентності, свободи і відповідальності.

Ключові слова: психологія, методологія, чинники, фактори, редукційні процеси, психічне.

Синтез, про який мріє наука, виявляється, однак, неможливим у психології зараз (в ній навряд чи можливим є взагалі будь-який синтез). Ми говоримо про синтез в живому сполучанні напрямів, а не нав'язування „провідної парадигми” (останнього якраз в психології було і є більш ніж достатньо). В своїй автобіографічній книзі К.К.Платонов наводить гірку, але точну й правдиву метафору І.П.Павлова щодо розвитку психології. Вона – про те, що психологія просто не хоче розвиватися. Наводимо її сутність: в якомусь сенсі

З М І С Т

Передмова	3
Павелків Р.В. Феномен просоціальності як новий аспект психологічного аналізу.....	4
Гошовський Я.О. Просоціальні стратегії депривованої особистості у контексті її вітагенної активності.....	8
Коваленко А.Б. Проблеми сучасної сім'ї очима підлітка	12
Литвиненко С.А. Дитина і середовище: проблеми і суперечності соціалізації.....	16
Михальчук Н.О., Івашкевич Е.З. Концепція соціального інтелекту особистості	19
Петренко О.Б. Дефініція і сутність поняття “моральні гендерні стереотипи”.....	23
Ямницький В.М. Суб'єктність та чинники життєтворчої активності особистості.....	27
Андріяшина Н.В. Психологічна готовність до розвитку уваги учнів як соціалізація особистості майбутнього педагога	31
Атаманчук Н.М., Пасічніченко А.В. Аналіз наукових підходів до вивчення розвитку самооцінки дошкільника як основного компоненту в структурі самосвідомості.....	33
Безлюдна В.І. Особливості просоціального розвитку в епоху дитинства	36
Борейчук І.О. Структура образу «чужого» в студеському середовищі	40
Бубряк Т.Ю. Моделі логічних рівнів Роберта Ділтса у процесі становлення професійної самоідентичності майбутніх психологів.....	44
Бучко В.Б. Роль емоційного інтелекту у формуванні просоціальної поведінки	47
Главінська О.Д., Хупавцева Н.О. Становлення я-концепції в просторі професійного самовизначення молоді	52
Гошовська Д.Т. Моральна самооцінка як базовий компонент самоусвідомлення у процесі ревіталізації особистості.....	54
Демчук О.О., Артемова О.І. Структурні компоненти креативної компетентності майбутніх психологів	57
Джеджера К.В. Комунікативний досвід особистості як умова ефективного спілкування.....	59
Джеджера О.В. Емоції та емоційні переживання як предмет наукового дослідження: історичний аспект.....	63
Добровольський С. Життєтворчість як основа соціально-психологічного становлення особистості	67
Євдокимова Н.О., Лановенко І.І. Психологічні аспекти професійної соціалізації майбутніх юристів.....	72
Зінченко А.В. Життєстійкість як основа ефективної соціальної адаптації хворих на епілепсію	76
Козачук С.А., Портяна О.В. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми пізнавальної активності.....	79
Комар Т.В. Допомога іншим як психологічний засіб розвитку особистості	83
Корнієнко І.О. До проблеми індивідуалізації стратегій життя особистості.....	87
Корчакова Н.В. Стратегія вдячності як елемент просоціальної поведінки.....	90
Кривубий О.С. Особливості формування іншомовної компетенції студентів-філологів	95
Кривошишина О.А. Особливості взаємодії свідомого та несвідомого рівня психіки творчої особистості	98
Крюкова Л.В. Корекція емоційної сфери молодшого школяра як основного чинника адаптації у соціумі	102
Кулаков Р.С. Самооцінка та рівень домагань як психологічні детермінанти професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці	105
Марциновський В.П., Куцоконь Л.П., Рудь О.Г., Гусаковська Т.М. Психофізіологічні та вікові особливості сприйняття часу та уваги дітей	109
Матласевич О.В. Психологічна профілактика адиктивної поведінки молоді в світлі християнського світогляду	112
Моїсєєва О.С. Психологічні чинники становлення професійної культури вчителя іноземної мови у процесі соціалізації	116
Набочук О.Ю. Теоретико-методологічний дискурс у проблему типів екологічної свідомості особистості	119
Назаревич В.В. Психологічні атрибути гандикапності в осіб із психофізіологічними потребами	123
Наконечна М.М. Просоціальна активність як чинник становлення внутрішнього світу людини	127
Никоненко Ю.П. Особливості морального розвитку та виховання дітей дошкільного віку.....	132
Ніколайчук Г.І., Ногачевська І.О. Роль особистісного та соціального досвіду в процесі розуміння літературних текстів.....	136
Павелків В.Р. Психологічний аналіз змісту та типології проблеми агресивності у психологічній науці	139
Папуча М.В. Шляхи подолання редуційних процесів у сучасній психології.....	143
Петренко В.Є. Психологічна корекція тривожності у старшокласників різних типів загальноосвітніх навчальних закладів	149
Поліщук В.М. Базовий симптомокомплекс кризи входження в дорослість	152
Поліщук С.А. Вплив процесів старіння на особливості реагування людини на стрес	155
Рудюк О.В. Проблеми професійної соціалізації безробітної молоді	158
Рудь Г.В. Психологічні особливості просоціальної поведінки підлітків	161
Созонюк О.С. Психологічний аналіз розвитку комунікативних здібностей у студентів - майбутніх педагогів.....	166
Співак Д.М. Теоретичні підходи до вивчення проблем моралі та моральної самосвідомості	170

Ставицька О.Г. Самопрезентації психолога як складова його професійного іміджу	174
Хоржевська І.М. Емпатійні прояви у дитини підліткового віку	179
Цуканова М.С. Уявлення сучасної молоді про нормативну та просоціальну поведінку: психологічний аналіз	182
Щербан Т.Д. Психологічно-емоційна стійкість вчителя як основа професійної компетентності	185
Яцюк Н.О. Концепція іншої людини як детермінанта просоціальної поведінки	189

Доробки молодих науковців

Васильченко А.В. Детермінанти виникнення та переживання заздрощів у юнацькому віці	193
Вознюк Ю.С. Становлення самоствердження особистості на різних вікових етапах	197
Воронова О.Ю. Емоційно-психологічний компонент професійного становлення майбутніх працівників дитячих навчальних закладів	200
Демянюк О.Б. Соціально-психологічний аналіз індивідуальних моделей світу студентів-психологів	204
Журавель А.В. Ресурси студентської інтервізійної групи у формуванні готовності майбутніх психологів освіти до здійснення ними професійної кар'єри як психолога-консультанта	209
Кириченко Н.А. Особливості формування цільових орієнтацій у життєвих проектах юнаків	213
Кулакова Л.М. Психологічні особливості розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці ...	216
Курдибаха О. М. Психологічні основи гендерної соціалізації підлітків	221
Лендел М.І. Проблеми етнічної толерантності у психології	224
Мельник І.Я. Емоційно-оцінний компонент просоціальної поведінки у молодшому шкільному віці	226
Новік Л.О. Імідж як один з механізмів соціалізації особистості	229
Покотило Г.О. Недоліки соціалізації як чинники формування девіантної поведінки підлітків	232
Відомості про авторів	236

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

Випуск 2

Заснований у 2013 р.

Редактор збірника **Павелків Р.В.**
Відповідальний за підготовку збірника до видання **Безлюдна В.І.**
Технічний редактор **Суходольський В.І.**
Комп'ютерна верстка **Осипчук О.П.**

Здано до набору 02.12.2013 р. Підписано до друку 06.12.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Замовлення № [REDACTED] Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра вікової та педагогічної психології
(к. 325, тел. 63-44-92)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

П - 86   **Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. – Випуск 2. – Рівне:
РДГУ, 2013. – 239 с.**

ISBN 966—7281 —07—8.

Збірник наукових праць містить статті які відображають теоретичні та практичні аспекти найважливіших проблем психологічної науки.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 316.627:159.9

ББК 88